

ACC. N.R. M 13887:1-20.

Landskap: Södane Upptecknat av: Kvarnar N. Jönsson,
Härad: V. Göinge Adress: Önnestad
Socken: Önnestad m.fl. Berättat av: Densamme
Uppteckningsår: 1954 Född år 1878 i Stoby

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Kvarnar och kvarnslifft. s. 1-20. LMF 99.
(a° sid. 11 - s. 20 finns 14 foton utan neg.)

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:o M. 13887:/

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Den mest bekanta och omstridda kvarnen i Önnestads socken var Torremölla Kyrkokvarn, som jag utförligt beskrivit i Skånes Hembygdsförbunds Årsbok. Dess historia är i korthet följande: Första gången omnämnes den x 1671 i Jordrevningsprotokollet och i 1672 års jordebok såsom kyrkan tillhörig. Andreas Gemzaeus - "Önnestads präst" - har i sina anteckningar anmärkt, att ägaren till Strö och Kollebjärg vid försäljningen av hemmanen i Önnestad till danska kronan skänkt kvarnen till kyrkan såsom en förbättring av prästens inkomster. Regeln synes ha varit, att prästerna vid pastoratets tillträde "stadde" kvarnen och betalade 6 öre årligt landgille till kyrkan, varefter de bortarrende rade den till annan person. Kvarnen brukade på 1650:talet av kronofogde Per Larsson (död 1663) och sedermera av tingfogden Jöns Friberg nr 25 Önnestad (platsen för Birketinget) (död 1671), 1684 kom kvarnen i häradshövding Ankarsträhles besittning. Av kvarnkommissionen 1697 skattlades kvarnen till en årlig skatt av en daler S:mt och häradshövdingen erhöll monopol på malning för annans räkning inom socknen. Ankarsträhle ombyggde kvarnen till en "överfalls-vattenkvarn" och kvarnen övergick sedan till hans änka född Lybecker, som mot 50 daler S:mt

Luf. 99

ACC. N:R

M. 13887:2.

2.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

överlät kvarn och byggnader till kyrkoherde Gemzaeus. 1726 sålde fru Lybecker hemmanet nr 25 Önnestad till en kvartermästare Knagg, som försökte skattköpa kvarnen, men utan framgång, varför han genom rättegång mot kyrkoherden försökte vinna sitt mål - en rättegång som varade i drygt 10 år genom alla instanser och slutligen utföll till kyrkoherdens förmån. Efter Gemzaeus död 1758 sålde arvingarna kvarnbyggnaderna till efterträdaren Wilskman för 25 R_öd_ö Specie. W. drev till en början kvarnen med eget folk, men utarrenderade den 1772 till vävaren Per Persson Löfqvist. 1786 övergick brukningsrätten till skomakaren Jöns Pettersson. W:s arvingar utfärdade sedan ett gåvobrev rörande åbyggnaderna vid kvarnen till denne Jöns Pettersson. Efter P:s död gifte änkan sig med handsmakare Hasselberg, som erhöll städjobrev å kvarnen av Wilskmans efterträdare Collin. Hasselberg, som var drinkare, lät kvarnen förfalla, och lämnade sedan orten, varefter Collin utfärdade städjobrev å kvarnen till änkan Löfqvist., som satte kvarnen i stand och insatte nya stenar och nytt hjul. 1813 överlät hon kvarnen till sin svärson muraregesällen Olof Ljunggren, som innehade kvarnen under kyrkoherdarna Collins och Roos' tid. När Widings 1827 tillträdd-

de pastoratet förständigade han Ljunggren att nästa fardag avträda kvarnen till kyrkoherden, men resultatet blev att Ljunggren fick behålla och bruка lägenheten tills han 1830 ~~förväxlat med x~~ överlät byggnaderna till f. husaren Per Bentz, vilket godkändes av Widing. Efter Widings död upphörde Bentz att erlägga sitt landgille och detta blev upphovet till en 20:årig strid, där kyrkoherden Nordström och husaren Bentz varo de huvudagerande och där, liksom på Gemzaeus tid, alla rättsinstanser mobiliseras och som 1852 resulterade i att Bentz lyckades erhålla ersättning för de genom Nordströms åtgörande försälda bostadshusen vid kvarnen. Med denna långa tvekamp upphörde striderna om Torremölla, som sedan dess utarrenderats till olika personer. Kvarnen iordningställdes på 1860:talet av "Mylle-Jensen". I ortstraditionen lever denne mjölnare under benämningen "Myllekattens far". Sonen, timmerman, spritälskare och original, kallades nämligen "Myllekatten". Nästa innehavare var "Mylle-Olan" eller "Dränga-Olan" som 1883 överlät kvarnen till kapten Olsson. Senaste innehavare var Sven Risberg 1885-87 och korpral Sven Lundh. Den sistnämnde höll kvarnen i gång till 1903.
(Bild 1 visar platsen för Torremölla. Bild 2 visar en offerkälla in-

vid kvarhfallet (numera raserad). En gammal ortsbo har berättat för mig, att man där offrade pengar och drack av vattnet på Heliga Trefaldighets natt. Den förut omnämnde "Dränga-Olan" hade i närheten av Torremölla en basua med ett synnerligen vackert valv. (Den misslyckade bilden 3 kan ge en föreställning därom)

I kvarnkommissionens handlingar från 1697 upptages jämte Ankarstråhles kvarn (Torremölla) även skvaltkvarnar av mindre betydelse, hörande till hemmanen 4, 27 och 31 Önnestad samt nr 1 och 4 i Ullstorp.

I 1825 års jordebok upptages endast endast en skattlagd kvarn, nämligen Torremölla. Dessutom nämnes "Husbehofsmjölqvarnar" tillhöriga hemmanen nr 2 och 4 Önnestad "från ränta frie enl. Kungl. Brefwet den 17 febr. 1824".

Samtliga de Önnestads hemman tillhöriga kvarnarna drevs av vattnet i en bäck, som utför åsens sluttning rinner genom SÖ delen av socknen och mynnar ut i Vinnöän. I Byordningen och andra äldre handlingar kallas den omväxlande Boke- eller Böke bäck, vilket förefaller naturligt, enär åsn utmed bäckens lopp ända till landsvägen Kristianstad-Hässleholm för var klädd med bokskog. Sedan blev Bockebäck det vedertagna namnet,

ACC. N:oR M. 13887:5

5.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

vilket möjligt kan förklaras av att kärren från vilka den kommer ligga
i närheten av Bockeboda.

De kvarnar i denna bäck, som jämte Torremölla längst voro i bruk,
voro följande, räknat från bäckens övre lopp och nedåt mot landsvägen:
"Jyrahavakvärnen" (Djurhagskvarnen), vilken ursprungligen lydde under
Strö säteri. År 1842 överlät baron Ramel brukningsrätten av denna kvarn
till huggedrängen Nils Månsson under dennes livstid. 1883 överlät
Månsson kvarnen på mölledrängen Nils Jönsson. Sedan greve R. Hamilton
på Ovesholm blivit ägare till Djurhagen och Assaretorp anställdes
Jönsson såsom skogsvaktare. Han förbättrade kvarnen och mot tog mäld
ända till 1912. Kvarnbyggnaden står ännu kvar, något förfallen, och
äges av Djurhagens Aktiebolag (Direktör Charles Wessman, Malmö)

Bild 4.

"Lärjungamöllan", var en skvaltkvarn, som 1839 av ägaren Nils Nilsson
(kallad Lärjungen) på 50 år överläts till hemmanet nr 31 Önnestad mot
en städja av 50 R:dr B:co. Kvarnen nedlades sannolikt på 1850:talet.

Platsen där den legat synes på bild 5.

"Stjernströms mölla" - tidigare kallad Kjells mölla efter innehavaren

ACC. N.R M. 13887:6.

6.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

av hemmanet nr 4 Önnestad, löjtnant Kjellson - var även en skvaltkvarn
som användes för husbehovsmalning och revs någon gång på 1860:talet.

Platsen visar bild 6.

Följa vi bäcken vidare mot landsvägen kommer närmast Torremölla och
sist "Davidas mölla", som ursprungligen lyste under hemmanet nr 2.

På 1860: och 1870:talen ägden den av "Mylle-Pären", även kallad
"Stryge-Älnans far" efter dottern, som bodde kvar i det tillhörande
boningshuset och mottog linne och kragar till tvätt och glansstrykning.

Efter "Mylle-Pären" ägdes kvarnen en kortare tid av V. Valter som 1885
sälde den till David Hejde Johansson. Denne insatte i kvarnbyggnaden
även ett par sågramar och drev rörelsen till 1889. Siste ägaren var
Nils Stenberg, som 1902 lade ner rörelsen. Platsen visas av bilder-
na 7,8 och 9.

Att först skvaltorna och sedan "överfallskvarnarna" nedlades berodde
på teknikens framsteg men även på den sinande vattenmängden i bäcken.

Vid "kärrfylle" höst och vår bildades i skogen en vattensamling kallad
"Store damm", stundom upptagande 5 till 10 ha, vars avlopp reglera-
des genom fördämning och dammluckor. En sänka ovanför Djurhagskvarnen
bildade sedan en mindre damm, som reglerades på samma sätt. Ovanför

Torremölla och eeh Davidas mölla varo även uppsamlingsdammar, som reglerades på samma sätt. Hård konkurrens rådde om vattnet i Bockebäck kvarnarna emellan. Bäst lottad var kvarnen i Djurhagen, som även fortsatte rörelsen längre än de övriga. Ofta hände det att dammen ovanför Djurhagskvarnen blev överfull och dammluckorna där öppnades under natten. Vattnet rann då bort så hastigt, att de nedre kvarnarna ej kunde dragra nytta av det för sitt arbete. Fördämningen vid Torremölla var ganska låg, varför det vid sådana tillfällen ofta hände, att vattnet flödade över, trängde in i byggnaderna och översvämmade gårdsplanen, så att mjölnaren måste rusa upp och hastigt öppna sina egna dammluckor. De nedre kvarnarnas ägare smögo sig ofta i natten upp i Djurhagen för att tyst och försiktigt öppna dammborden och skaffa vattentillgång till egen mäld. När greve Hamilton omkring år 1900 styckade Assare-torp till egnahemslägenheter och försälde Djurhagen blev "Store damm" utdikad och därmed var kvarnarnas öde beseglat. Endast den översta kvarnen förde ännu under ett årtionde en tynande tillvaro. Endast igenväxande dammar och ramlande murar visa de gamla kvarnarnas läge.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

I äldre tider orsakade bäcken ofta översvämning och skada på åkrarna. I Önnestads byordning av 1747 föreskrevs, för att förhindra detta, att varje hushåll årligen skulle gropa 50 alnar "tills den kommer i stånd till vatnets afloPP". Kvarnarna bidrogo till dessa översvämningar genom sitt otidiga dämmande och dambordens åter upptagande när mäld inkommer". Det föreskrevs därför att uppdamning inte fick ske mellan Valborg och Bartholomei dag (20 aug.)

De nämnda vattenkvarnarna kunde mycket bristfälligt tillgodose ortsbefolkningens behov. I stor utsträckning transporterade bönderna sin spannmål till en kvarn i Torsbro vid Helgeå.

Även ett par väderkvarnar - s.k. Holländare - anlitades. Den ene av dessa hade ett dominerande läge på Skansen å Östre backar, och var uppförd av byggmästare Nils Holmgren i Kristianstad år 1859 samt skattlagd den 27 maj 1860. Kvarnen såldes till den förut nämnde David Johansson. Kvarnens vådliga ändalykt genom vådeld har på ett särskilt sätt bevarats i ortsbefolkningens minne. På hösten 1897 besökte Oscar II Kristianstad och extratåg var på kvällen anordnat för de gode sven-

skar - även jag - som varit i staden för att skåda sin konung. Från

tåget sågo vi den brinnande kvarnen, och vingarna avtecknade sig som ett

brinnande kors mot den mörka natthimlen. Brandens orsak blev aldrig

utredd. Utan tvivel var den anlagd. Vagnarna i portgången och krea-

turen i den grästensmurade bottenvåningen hade avlägsnats på förhand.

Så gott som hela ortsbefolkningen - även kvarnens ägare - voro i sta-
den för att beskåda ståten vid kungabesöket och någon hjälp vid släck-
ningsarbetet kunde inte erhållas. Ägaren repade sig aldrig riktigt
efter olyckan.

En annan väderkvarn på Önnestadslätten ägdes en tid av förut nämnde
Nils Stenberg och bytte sedan flera gånger ägare tills den under
kristiden såldes till bortflyttnings och transporterades bort pr järnväg.

När samhället 1912 elektrifierades tillkommo två elkvarnar, den ena
å gården Kvarnholmen (så kallad efter den intill belägna sålda Hollän-
daren), och den andra i en magasinsbyggnad vid Önnestads station. Den
senare nedlades 1930 och ersattes med en elkvarn för grovmåld i Skånska
Lantmännens Lokalförenings byggnad inom stationsområdet.

Slutligen bifogas några kvarnbilder från annan ort. Under mina färder i landskapet fångades mitt intresse av de s.k. Tvillingkvarnarna i Hanavrå by, Visseltofta socken, enligt uppgift byggda på 1820:talet. Ån heter Lillån, Vesslunjungasjöns avlopp, och utfaller i Helgeåns vid Visseltofta. Bild 10.- Bilderna 11 och 12 visa interiören av den högra kvarnen å bild 10. Å bild 11 synes det stora drivhjulet av trä som sitter på samma axel som vattenhjulet. Vidare den vågrätt liggande stången, varmed kvarnstenen kunde lyftas och sänkas för att reglera malningen till grovt eller fint mjöl. Trappan leder upp till bingen där säden fylldes på. 1839, då bilderna togs varmhännu i brukbart skick och sades vara kommit till användning under kristiden. Bild 13 visar inredningen i sågmöllan till vänster å bild 10.

Bild 14 visar en kvarn vid Mjönäs i Villnäs-Vånga socken byggd 1860.

I Stoby socken fanns en gammal kvarn i Gulastorp, samt kvarnar i Almåns vid Laxbro och Algrytstorp (Siktemöllan). Upplysningar om kvarnarna i denna socken kunna möjligen erhållas av f. kommunalkamreren Ernst E. Persson i Stoby.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

10

Sk. N. Göringe

M. 13887:11.

FOLKLIVSARKIVET

Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet

1

2.

Kvarnfall Nr. III (?)
Toremölla.

Offerkälla vid Tore-
mölla

Inlämnad av kameror Nils Jönsson, Örnestad, 1954.

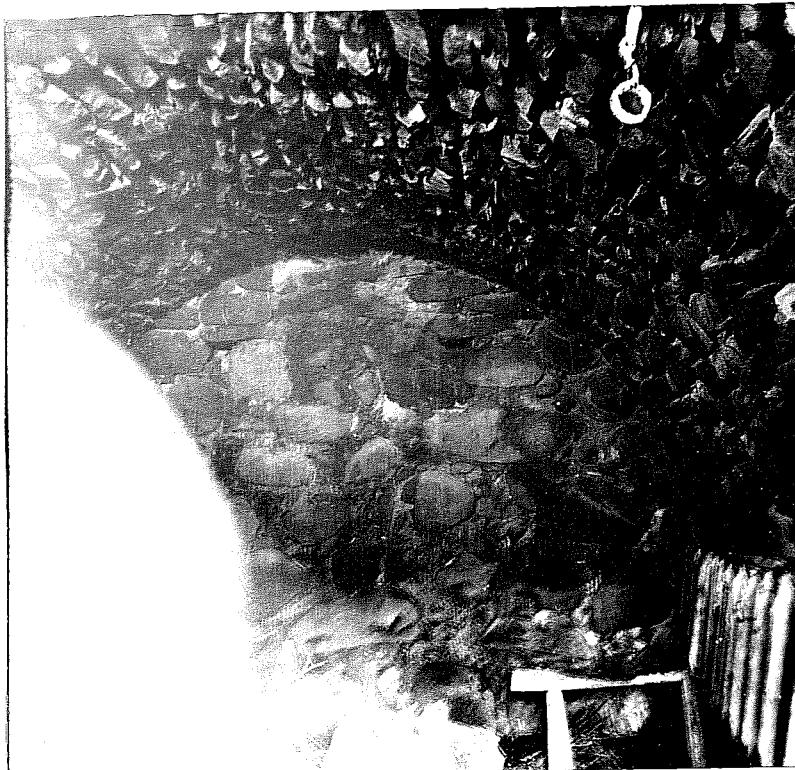
N. Jönsson
Örnestad

sk. V. Göinge

M.13887:12.

FÖRENINGEN
FÖR KULTURVÄRDEN
förlämnas för bevarande
ning vid Lunds universitet

3

4

Valvet i "D Höega-Olaes"
bodhus invid Torneålla

Inlämn. av bonde Nils Jonsson, Önnestad, 1954

Pl. 8

Sk. v. Grönge

M. 13887 : 13.

FOLKLIVSARKIVET

Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet

5

6

Kvarnfalle nr II

Inlämn. av kamrer Nils Grönge, Önnestad, 1954.

Hed

Sd. v. Göinge

M. 13887/14.

FÖLDLIVSGÅRKNET
Institutionen för feldlivsforskning
vid Lunds universitet

7

8

David's mölla.

Reeler av kvarn utan-
för Toremölla

Kvarnfall nr 2.

Tidmss. av kameror Nils Jönsson, Örnestad, 1954.

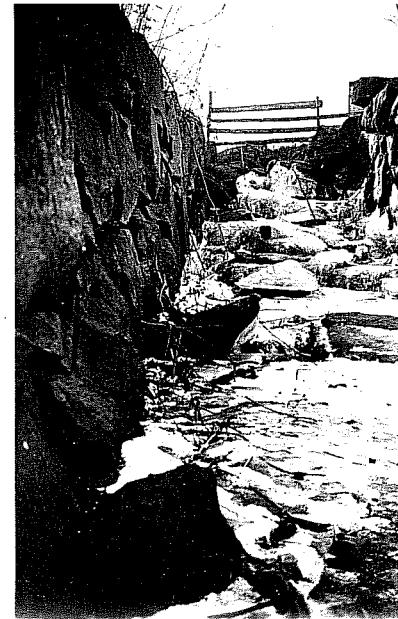
Foto 2

Sk. Väringe

M. 13887:15.

FOLKLIVSINSTITUTET
Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet

9

Inlämn. av kamrer Nils Jönsson, Önnestad, 1954.

1069

Sk. v. Grönge

M. 13887:16.

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet

10.

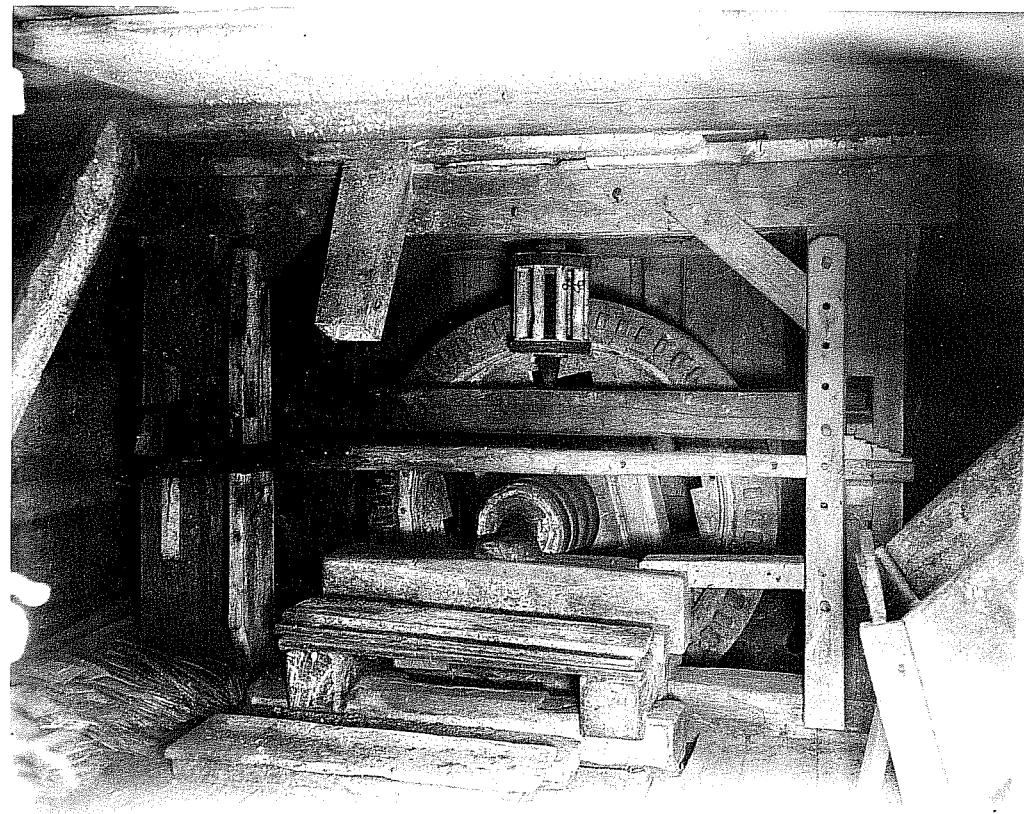
Inlämn. av kamrer Nils Grönge, Önnestad, 1954

NLSF

Sk. V. Grönec

M. 13887:17.

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforskning vid Lunds Universitet

Inlämn. av konstnär Nils Jönsson, Önnestad, 1954.

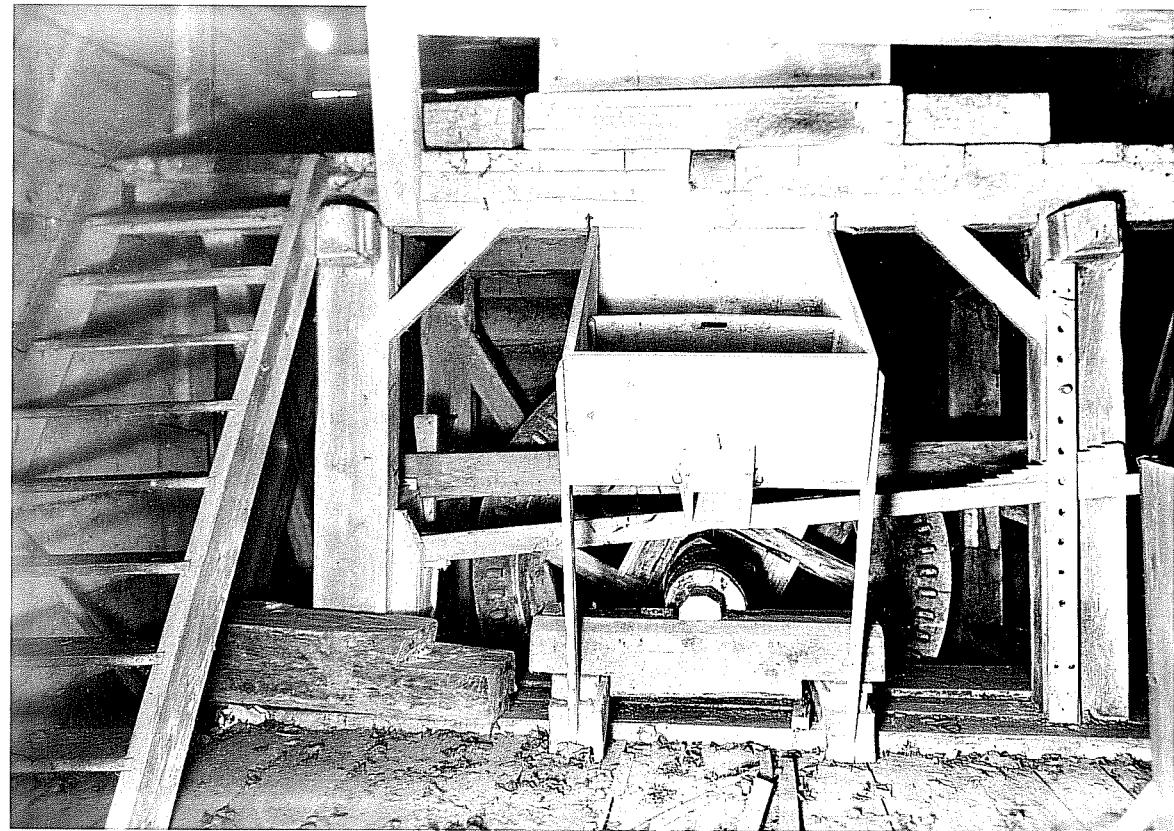
MG

Skr. v Grönge

M. 13887:18.

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet

18.

Inlämnad av kamrer Nils Grönge, Önnestad, 1954

1887

SKV Göinge

M. 13887:19.

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforsk-
ning vid Lunds universitet

Inlämn. av lemmar Nils Försund, Önnestad, 1954.

S.K. V.G. & Co

M. 13887:20.

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet

14

Kvarn i Mjöndas. Byggd 1860.

Inlämn. av kamrer Nils Jönsson, Önnestad, 1954.

N.B.
G.